

AZ AKADÉMIAI PREKARIÁTUS SZEMSZÖGÉBŐL

Már fél évtizede, hogy a bolognai reformot és oktatási ideológiát, valamint a gazdasági modernizáció politikáját a szerbiai felsőoktatási intézményekben is alkalmazzák (a bolognai egyezményt Szerbiában 2005-ben írták alá). Az egyik legalapvetőbb emberi jog, az oktatáshoz fűződő jog a piaci szolgáltatások részévé vált, tehát annak a részévé, amit állítólag föl kéne szabadítani a szabályozások alól. Ahelyett, hogy az állam részt venne a szabályozásban, és biztosítaná az oktatással kapcsolatos alapvető jogokat, a piac szent birodalmának hatástalan és fölösleges tényezőjévé vált. Az állam elvesztette az oktatás kereteit szabályozó szerepét; az állam a szolgáltató piaci szektor részeként van jelen, így – akinek éppen van is rá pénze – vásárolhat tőle.

Leszögezték, legalábbis a szóban forgó modernizáció szószólói, hogy az oktatás mindenki számára hozzáférhető – így hát induljon a verseny! Mivel az állam mind kevésbé finanszírozza a felsőoktatási intézmények dolgozóit, a hallgató-kliens nem válhat harcostárrá a tudás termelésében, ehelyett kuncsaft lesz: hisz (magas) tandíj nélkül fizetés sincsen. A hallgatók és az akadémikusok közötti szakadék egyre csak mélyül.

A bolognai rendszer hierarchikusan fölépített feszültségei nem csupán az oktatók és a

hallgatók csoportjai, illetve az egyik és a másik hallgató közötti ellentétekben rajzolódnak ki, akiket a rendszer konkurens és a szolidaritást nélkülöző – különböző startpozíciókkal rendelkező – játékosoknak tekint, hanem a *fenevad gyomrában* is. Az akadémikus bestiárium az osztály-, nemi, szimbolikus és egyéb viszonyok reprodukciójának helyszínévé vált. Szigorúan hierarchikus, központosított, patriarchális és panoptikumszerű alakjában az egyetem egyúttal a különböző aszimmetrikus viszonyok harcmezéjévé válik. A kizsákmányolás lesz az az alapvető viszony, aminek segítségével a rendszer – a bolognai oktatási gyár – fönntarthatja önmagát. A „magasabb rangúak” kizsákmányolják az „alacsonyabb rangúakat”; a legmagasabb (és legbiztonságosabb) pozíciók betöltői olyan munkásokkal rendelkeznek, akik nekik és helyettük dolgoznak, de olyanok is akadnak, akik kertelés nélkül rabokkal végeztetik a munkát. Mivel az alacsonyabb rangú akadémiai munkásokat csak meghatározott időre foglalkoztatják (*prekárius dolgozók*), s mivel a munkanélküliek óriási tartalékhadseregében könnyen rá lehet bukkanni azokra, akik bármekkora fizetésért a helyükbe lépnek, ők, a rendszer ilyen viszonyai között, a kizsákmányoltak tömegét képezik. A bolognai rendszer lehetővé tette a doktoranduszok „önkéntességének” intézményét is: ez alatt azokat a személyeket értjük, akiket tudományos munkatársként vagy asszisztensként foglalkoztatnak, és akik ugyanazokat – a legnehezebb és legunalmasabb – oktatási és adminisztrációs föladatokat látják el, mint az alacsonyabb rangú akadémiai káderek, azzal a különbséggel, hogy ők *semmilyen* fizetésben nem részesülnek. Nekik az önkénteskedés ködös ígéretet jelent azon az úton, ami a jövődöbéli karrierhez és a fizetéssel járó munkához vezet – így ők voltaképp egyfajta (ingyenes) akadémiai, tartalék munkaerővé válnak.

Hogyan is fest az akadémiai munkás pozíciója a „vállalkozói egyetemen”? Az egyetemi asszisztensek, kutatók, önkéntesek stb. a bolognai akadémiai viszonylatokban olyan egyedekké válnak, akik mindenféle kizsák-

mányolás és fölény elszenvedésére készen állnak a munkahelyük megtartása érdekében. Munkakötelezettségeikhez legtöbbször ismétlődő adminisztratív munkák (táblázatkészítések komplex rendszerei, pontozások, kérdőívek, projektekhez tartozó úrlapok kitöltése, nyomtatványok szerkesztése, megannyi besorolás, rangsorolás, értékelés, copy-paste-tevékenység, továbbá az akkreditációhoz szükséges dokumentumokon elvégzett munkák, a működési jelentések és a pénzügyi adminisztrációt érintő értesítések összeállítása stb., tehát csupa olyan meló, ami könyvelési, számviteli, technikai, menedzseri és államigazgatási szakértelmet igényel) és oktatói feladatok tartoznak – ez utóbbiak pedig megkövetelik a hallgató jelenlétének vagy hiányzásának gondos nyilvántartását, a gyakorlatokon végzett munkáik osztályozását, a kollokviumok és zárthelyik lebonyolítását, a számtalan szemináriumi dolgozat elolvasását és értékelését, a konzultációk megtartását stb., nem is szólva a plágium után szimatoló nyomozói hatáskörrel. Az akadémiai munkások heti szintű megterhelése egyetemtől függően különbözik, de az alacsonyabb rendű akadémiai kádereket mindenütt túlterhelik ezek a kötelezettségek.¹ Az oktatói és adminisztratív kötelezettségek mellett gyakran promóciós és marketinggel kapcsolatos kötelezettségeik is adódnak. Mivel – juttatásaik végett – minél nagyobb számú egyetemistát kell a saját katedrájukhoz vonzaniuk, a foglalkoztatottak a katedrájukat minden tavasszal országszerte reklámozni

1 A doktori képzésre vonatkozó 2011-es kérdőív tanúsága alapján a megkérdezettek nagy arányban úgy vélekedtek, hogy a jobb minőségű PhD-tanulmányok fontos feltétele az oktatók kisebb megterhelése (lásd a kutatás 24. oldalán található táblázatot; *Anketa o doktorskim...*). Ugyanezen fölmérés 7. oldala szerint a doktoranduszok legnagyobb hányada részt sem vesz az oktatás folyamatában, 20 százalékuk heti négy óras, 22 százalékuk 4–12 óras, hét százalékuk 12–20 óras, két százalékuk heti 20 óras leterheltségnek van kitéve. Az irányvonal persze azt diktálja, hogy minél kevesebb új munkást alkalmazzanak, a meglévő alkalmazottakat ugyanakkor minél inkább megterheljék a kötelezettségeikkel – ennek köszönve az oktatásban résztvevők megterhelése növekszik. A Zágrábi Bölcsészettudományi Kar tanársegédei például mindössze egyetlen – a foglalkozásukkal összefüggő – tantárgyból tartanak gyakorlatot, s ezért pontosan ugyanakkora fűzetést kapnak, mint az Újvidéki Bölcsészszkaron dolgozó kollégáik, akik négy, öt vagy hat gyakorlatot tartanak (olyan tárgyakból, amelyekkel nem volna szükségszerű foglalkozniuk, hisz nem azok jelentik a szakmai továbblépésük feltételét; a tanársegédek között „a tárgyakat az igényeknek megfelelően osztják szét”).

kénytelenek a különféle középiskolákban. És ugyanebből az okból teszik lehetővé a megszabottnál nagyobb számú hallgató fölvételét is – a fölvételi vizsgán elért eredményeiktől függetlenül –, illetve nem ritkán a következő iskolaévre történő beiratkozás feltételeit illetően is engedményt gyakorolnak. Utóvégre az akadémikusok betevő falatját is a számok biztosítják...

Mindez csupán a megannyi látszólagos elmentmondás egyike, tekintettel arra, hogy a bolognai reformok alapelvei közül az egyetemi hallgatókra irányuló figyelmet, a hallgatói aktivitás hangsúlyozását és az oktatás individualizációját emelik ki. Igen ám, de hogyan lehetne ekkora hallgatói létszám mellett az egyénekhez igazítani az oktatást? Természetesen a kvantitatív modellek segítségével. Ezek a modellek azért vannak a segítségünkre, hogy lehetővé tegyék a munka, illetve az értékelés „hatékonyságát”. A hatalom mikrofizikai gépezete növeli a hatékonyságot, és nem csak az individualizációs mechanizmusai, hanem homogenizáló eljárásai révén is felügyeletet gyakorol. Így aztán elmondhatjuk, hogy a hatalom és a sokaság viszonya antitetikus. A hatalom egyszerre *individualizál* (a normáktól való elrugaszkodásra, a különbségek és a sajátosságok nüanszainak és rétegeinek meghatározására való tekintettel, még hatékonyabb kihasználásuk érdekében) és *homogenizál* – az egyéneket arra kényszeríti, hogy ugyanazokhoz a normákhoz igazodjanak. A „rendszernek tehát kettős hatása van: osztályozza a növendékeket képességeik és magatartásuk szerint, abból a szempontból, hogy mire lesznek használhatók, ha elvégezték az iskolát; valamint állandó nyomást gyakorol rájuk, hogy mindnyájan alkalmazkodjanak ugyanahhoz a modellhez, mindnyájan kényszerítve legyenek »az alárendeltségre, az engedelmességre, a szorgalmas tanulásra és gyakorlatozásra, a feladatok és minden fegyelmi előírás pontos teljesítésére.« Hogy mindnyájan egyformák legyenek.”² Ebből a célból szervezik meg a felügyelet új formáit és a minden egyes

2 Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés – A börtön története*. Gondolat, Budapest, 1990. 249. o. Fázsy Anikó és Csürös Klára ford.

pillanatban fönnálló teljes ellenőrzést, erre szolgál a mind bonyolultabb adminisztratív apparátus, a nyílt és a titkos tanmenetek,³ valamint az oktatás egyéb szabályozó intézkedései. Az oktatói-nevelői hatalomnak nem kell erőszakhoz, kegyetlenséghez vagy fizikai büntetéshez folyamodnia, mivel azok már a felügyelet kidolgozott gépezetéhez tartoznak, amelyeket a többi dimenzió teszi hatékonyá. Ezért a nem eléggé „hatékony” hallgatókat nem részesítik többletpontokban (s ennek megfelelően nem csökken a tandíjuk, kevesebb lehetőséggel iratkozhatnak be a doktori képzésre, illetve kisebb esélyük van rá, hogy kollégiumban lakhassanak stb.). Az alsóbb akadémiai káderek is az értékelés és a pontozás szigorú rendszerének felügyelete alá kerülnek, holott mindez leginkább a feletteseikkel kialakított jó vagy rossz viszony függvénye. Azok az asszisztensek például, akik jó viszonyt tartanak fenn a fölöttük álló tanárral, publikálhatnak az egyetemi folyóiratokban és részt vehetnek az egyetem projektjeiben. Azt a hallgatót, aki nem áll jó viszonyban a feletteseivel, változatos szankciók érik (nem kap publikációs lehetőséget, kedvezőtlen jelentést írnak róla, elbocsátják, nincs esélye befejezni a doktori képzést etc.). Látjuk tehát, hogy a bolognai rendszer hatásai egyesültek a korábbi oktatási rendszer megszokott hagyományaival, ami az akadémiai prekariátus széles körű kihasználását eredményezi.

Az oktatási káderek finanszírozásának másik forrását a projektek jelentik. Noha a projekteket eredetileg amiatt találták ki, hogy a PhD-hallgatók számára lehetővé tegyék az olyan területeken elvégzett kutatásokat, amelyek kapcsolatban állhatnak a későbbi disszertációjuk témájával, valamint hogy megkönnyítsék vele a publikációt és a pontok megszerzését, a projektek voltaképp a „prostituáció” alapvető eszközévé váltak. Projekt címszó alatt bármiről lehet írni, a lényeg, hogy benyúld a pénzt! Először is, egy-egy katedrán csaknem teljességgel lehetetlen összhangba hozni az ott dolgozó dok-

toranduszok és a fiatal kutatók érdeklődési köreit, s mindezt egy közös projekt témájában egyesíteni. Másrészt, mivel a projekteket a minisztérium hagyja jóvá, a témakörnek meg kell felelnie az elvárásainak, az ideológiának – a példa okáért, a marxista elmélet témájában lehetetlen projektet készíteni, az viszont egészen bizonyos, hogy a régi szerb gimnáziumokban lezajlott filozófiatanításról szóló tematika földolgozását elfogadják, illetve minden olyasmit is, ami ehhez hasonlóan hozzájárul a „nemzeti önazonosság fejlesztéséhez” – az összes létező oktatásiügyi dokumentumban megállás nélkül hangoztatott szempontoz. Ezekon kívül azok a projektek élveznek elsőbbséget, amelyek műszakilag alkalmazhatóak, s amennyiben humán tantárgyról van szó, ez szükségszerűen a pozitivista-technikai metodológia alá van rendelve. A projektek koordinátorai legtöbbször magas pontszázalékkal rendelkező és nagy szimbolikus tőkével bíró egyetemi tanárok, akik a projektek révén a legmagasabb havi fizetésekhez jutnak hozzá (éves szinten például egyetlen munka megírásáért havi 400 euróban részesülnek), míg az „alacsonyabb” rendű tanügyi káderek, feleakora fizetését, a szövegírás mellett az összes többi munkát is el kénytelenek végezni: az irattárlátogatás, a fénymásolás, a működési jelentések és a pénzügyi beszámolók megírása, a referenciatáblázatok kitöltögetése, és így tovább. Ami pedig a legfontosabb: a projektek témáinak semmiféle összefüggésben nem kell állniuk a doktori disszertáció témájával, ezért a projekt az akadémiai prekariátus számára mindössze többletmunkát jelent. A projektek rendszere a legváltozatosabb perverziónak enged teret: egyes asszisztenseknek, mondjuk, olyan táblázatokat és formanyomtatványokat kell a mentoruk nevében kitölteniük, amelyek segítségével elvileg a mentor osztályozza az ő tevékenységüket. Magyarán önmagukat osztályozzák, valamint ők végzik el azokat a formális tennivalókat, amelyekhez a mentornak nincs kedve, a végére pedig odabiggyeszti a mentor mindenható aláírását – mindezt tehát a mentor nevében teszik.

3 Vö. Michael Apple: *Ideology and Curriculum*.

Ezek miatt az alacsonyabbrendű oktatásügyi személyzetnek nagyon kevés ideje jut a kutatói munkára. Elvárják tőlük, hogy megszerezzék a pontokat és haladjanak a munkájukkal, azaz folyamatosan írják a pontot eredményező tanulmányukat és a folyóiratközléseiket, továbbá szimpóziumokon, tudományos konferenciákon, tribünökön vegyenek részt – amelyek a pénzügyi hozzájárulás kifizetését is egyre gyakrabban megkövetelik, amellet, hogy a résztvevők a szállást és az útiköltséget is maguk finanszírozzák –, és a meghatározott időn belül fejezzék be a doktori tanulmányaikat. A szakmai fejlődés ebben a struktúrában jóformán lehetetlen (vagy csak a kvantitatív elvek szerint, a minőségi kritériumok kárára lehetséges – így a pontok megszerzése végett förtelmesen rossz minőségű dolgozatokat gyártanak az akadémiai folyóiratok részére, s így válik lehetségessé az idegennyelv-ismeret hiánya, mivel a fordítást úgysem pontozzák; ezért a tudomány iránti kritikai érdeklődés helyett pusztán a gazdasági és kulturális újratermelődés zajlik). Autonóm kutatók kibocsátása helyett csupán szolgáltatást nyújtó akadémiai személyzetet faragnak ki; a tanárok, ahelyett, hogy kollegiális viszonyban állnának egymással, egymás alárendeltjeivé válnak (az alapvető jellegzetességek egyike, amit *A szerbiai oktatásfejlesztési stratégiák 2020-ig* nevezetű dokumentum alapján elsősorban fejleszteni kell a kutatóknál, a vezetői képesség és a vállalkozási hajlam!). S ugyanígy, ahelyett, hogy a hallgató a tanár kollégája lenne, a kliensévé válik. A tudomány nyitott közössége helyett a „szakemberek” endogén közösségével szembesülünk. Az idilli bolognai rendszerben így testesül hatalommá a szociáldarwinizmus...

Az akadémiai proletariátus természetesen a rendszer szükségszerű elemét képezi. A neves professzorok saját belátásuk alapján proletárokat választanak maguknak – a nyilvános pályázatok látszatának megtartása mellett, ami azt sugallja, hogy állítólag minden jelentkező eséllyel indul).⁴

⁴ A liberális modernizátorok a munkahelyi pályázatok nyitottsága és a mind nagyobb versengés mellett teszik le a voksukat, hogy a munkatársak és az asszisztensek újraválasztásáról szóló döntés,

Persze mindig fönnáll a lehetősége, hogy az újabb engedelmes egyed kitermelése kudarcba fullad, de ez csöppet sem jelent gondot – bármikor könnyen lecserélhetik egy másikra. A lehetőség, hogy az alárendelt szubjektum esetleg nem a rendszer szabályai szerint cselekszik, adva áll; ám ebben az esetben a projekt hamarjában megváltik tőle, másik irodába helyezik át, újraválasztásához pedig bizottságot alakítanak, amelyik könnyedén kedvezőtlen jelentést írhat róla... Az engedelmes egyedek nem „természetük szerint” szolgálalkúek és lojálisak, hanem maga a termelői és ideológiai viszony állítja elő őket. A rendszer struktúrája, az egyén jellemétől függetlenül, lehetővé teszi a „főnt” elhelyezkedők számára az „alu” lévő kormányzást, s az alárendeltet a legtöbbször el is fogadják ezeket a föltételeket, hisz könnyen lehetséges, hogy ez a fizetés – s a megélhetés! – egyetlen csatornája. A legnagyobb részük egészen biztosan elfogadja a rendszer ilyes reprodukcióját, elkerülhetetlennek és megkérdőjelezhetetlennek tekinti azt, és a későbbi kizsákmányolók széles hányadát éppen ők alkotják majd...

Az akadémiai intézményekben foglalkoztatottak szigorúan piramisszerű hierarchizációja mellett a hatalom horizontális síkon is reprodukálódik. Mindaddig, amíg az alacsonyabbrendű oktatásügyi káderek között konkurenciát teremtenek, a kölcsönös felügyelet és büntetés modellje alapján – „a másiknak kevesebb diplomamunkával kapcsolatos feladat vagy adminisztrációs meló jut, mint nekem”; „azt akarom, hogy neki is annyi jusson, mint nekem, vagy még több”; „ez egy szerencsés alak, mert kevesebb szemináriumi

illetve a professzorok „objektív” megítélése nyomán történő foglalkoztatás lehetősége ne csorbuljon. A pályázatok föltételezett semlegessége és a mindenkinek egyformán kijáró „esélyegyenlőség” azt is magában foglalja, hogy a piacon lévő játékosok mindegyike azonos helyzetből lép be a játékba. Ha nem is ugyanazzal a gazdasági és szociális pozícióval rendelkezik, van munkaereje, tehát humán tőkéje, amit szorgalmas munkával és igyekezettel a jövőbe fektethet. Ezek „alkalmazhatósága” elsajátított egyéni képességgé válik (jártasság, tudás stb.), amivel állítólag kieszközölheti a változást. Amennyiben tehát valakinek nem megfelelő az alkalmazhatósága (*employability*), azért mindig saját maga tehető bűnössé, de mindig fönnáll a lehetősége annak is, hogy át- vagy továbbképezze magát, ezzel pedig – állítólag – javítsa a munkába állása esélyeit. Az állam föladata ezek szerint a munkalehetőségek biztosítása helyett az „alkalmazhatóság” ösztönzése lesz.

dolgozatot kell elolvasnia, mint nekem”; „azt akarom, hogy ő is úgy szenvedjen, mint én”; „ő nem alázkodott meg, mint én, azt akarom, hogy megbüntessék”; „ez ugyanazzal a szakterülettel akar foglalkozni, mint én, hát nem fogja elvenni a pozícióm!” – az ellenőrző hatalom rendszere hibátlanul reprodukálódik. A pletykák, intrikák, moralizáló konfliktusok és kölcsönös felügyeletek hatalmaskodásának állatkertje teljes egészében újratermeli a rendszert. Csak hogy konkrét példát is említsünk, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar mindegyik tantermének ajtajára egy-egy kis ablakot helyeztek, amin át minden arra járó láthatja, éppen mi folyik a teremben. Közismert, hogy több akadémiai dolgozó aktivitását nyomon követik a Facebookon, és ezt felhasználják a megrovási folyamat során stb.

Egy magában senki sem lehet képes szembevizsgálni a viszonyokkal – fölmondának neki, és részleges harcával változást sem érne el, ez köztudott. Az is igaz ugyanakkor, hogy vannak tanárok, akik támogatják a hallgatók harcát és kritikusan tekintenek a bolognai rendszerre – ők nyilvánosan is szabadabban hangoztathatják a véleményüket, hisz már stabil pozícióból szólnak. S olyanok is akadnak, akik „teljes szívvel” a hallgatók mellé állnak, az ő kedvességük azonban meglehetősen jelentéktelen marad mindaddig, amíg a valóságban is részt nem vesznek a harcban. És, hogy méltányosak legyünk, meg kell említenünk azt is, hogy egyes tanárok nem használják ki a segédeiket és munkatársaikat, nem keverik bele őket azokba a munkakörökbe, amikért őket sokkal jobban megfizetik – viszont itt olyan kivételekről van szó, amelyek nem változtatnak a rendszer strukturális viszonyain. Holott szervezetten – egyetemisták, tanársegédek, oktatók, tanszékek, karok stb. csoportosulásaként – együtt küzdhetnének a változásokért. Az effajta szervezethez jó példa a horvátországi *Akadémiai Szolidaritás* nevű szakszervezet, amely több száz akadémikust számlál: ők, a „magasabb” és az „alacsonyabb” rangú akadémikusok egyaránt, fölvetik a harcot a tudás kommercializációja és a bolognai reform ellen. Az egyetemi hallgató és az aka-

démiai munkás, a többi szektor munkásaival karöltve, közös harcot vívhat az emancipáció érdekében, ami az egyetlen módja annak, hogy az állatkertet olyan térére alakítsuk, ami a közjót – a tudást – szolgálja.

LENKES László fordítása

Felhasznált irodalom:

Akademiska solidarnost. *Deklaracija o znanosti i visokom obrazovanju*. <http://www.akadsolid.hr/wp-content/uploads/2012/04/deklaracija.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 14.]

DE ANGELIS, MASSIMO–HARVIE, DAVID: *Cognitive Capitalism and the Rat Race: How Capital Measures Ideas and Affects in UK Higher Education*. <http://firgoa.usc.es/drupal/node/34766> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 15.]

Anketa o doktorskim studijama u Srbiji. Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije, 2011. [http://doktoranti.org.rs/2012/02/Anketa-o-doktorskim-studijama-u-Srbiji-2011-Doktoranti-Srbije.pdf](http://doktoranti.org.rs/media/doktoranti.org.rs/2012/02/Anketa-o-doktorskim-studijama-u-Srbiji-2011-Doktoranti-Srbije.pdf) [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 14.]

APPLE, MICHAEL: *Ideology and Curriculum*. RoutledgeFalmer, New York–London, 2004.

CHERTKOVSKAYA, EKATERINA: *Employability: Is It Time We Get Critical?* The Guardian, 2013. február 12. <http://www.guardian.co.uk/higher-education-network/blog/2013/feb/12/employability-agenda-media-public-debate> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 07.]

FAZACKERLEY, ANNA: *Why Are Many Academics on Short-term Contracts for Years?* The Guardian, 2013. február 4. <http://www.guardian.co.uk/education/2013/feb/04/academic-casual-contracts-higher-education> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 07.]

FUKO, MIŠEL: *Nadzirati i kažnjavati*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.

Intervju sa Michael Appleom – *Restrukturiranje obrazovanja i kurikuluma: neoliberalne i neokonzervativne agende*, in *Stvar*, časopis za teorijske prakse. *Gerusija*, Novi Sad (Újvidék), 2012/4.

KRAŠOVEC, PRIMOŽ: *Realna supsumcija u hramu duha: klasna borba u univerzitetkom polju*. In *Kroz tranziciju. Prilozi teoriji privatizacije*. AKO, Novi Sad 2011.

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine. Vlada republike Srbije, Ministarstvo Prosvete i Nauke. <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/page.php?page=307> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 12.]

Zakon o visokom obrazovanju. <http://www.ff.uns.ac.rs/Files/zakonOVisokomObrazovanju05.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 12.]